

Анотація

Орловська Н.А. Кримінально-правові санкції в контексті категорії «кримінально-правовий вплив»: постановка проблеми. – Стаття.

У статті висвітлюються питання правової природи санкцій в кримінальному праві. Обґрунтовується їх розуміння в контексті категорії «кримінально-правовий вплив».

Ключові слова: кримінально-правова санкція, кримінальний закон, кримінально-правовий вплив.

Summary

Orlovska N.A. Criminal Sanctions in Law Influence context: problem statement. – Article.

The article presents actual problems of criminal sanction law essence. Their understanding in law influence context is proved.

Key words: sanction, criminal law, law influence.

УДК 343.2/7(477).001.76

Є.Ю. Полянський

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У даний час кримінальне законодавство України є надзвичайно нестійким: зміни до Кримінального кодексу вносяться по декілька разів на рік, при тому їх переважна більшість стосується саме кримінально-правових санкцій. Але ж конструктивні новації, які можуть складатися із квінтесенції досвіду застосування кримінально-правових норм та інститутів у країнах з розвинутою правовою системою, на жаль, залишаються поза увагою законодавчої влади України.

Дійсно, останнім часом зміни, що вносилися до кримінального законодавства України, були не більше ніж косметичними. Хоча при цьому публікації у пресі та наукових виданнях, навпаки, наголошували на активному ході процесу переосмислення інститутів кримінального права у зв'язку із новим баченням суспільних цінностей, прагненням України до євроінтеграції, необхідністю подолання прогалин у праві. Зокрема, загальний напрям цього процесу завдавався «Планом заходів щодо виконання обов'язків і зобов'язань України, що випливають із її членства у Раді Європи», затвердженого Указом Президента України від 20 січня 2006 р. № 39/2006 та ін [1; 4]. На жаль, є цілком зрозумілим, що поставлені завдання не були реалізовані.

Перед науковцями постає нагальне питання: у чому саме полягає недосконалість вітчизняного кримінального права? Є всі підстави погодитися із В. Навроцьким, який у статті «Чи перебуває українське кримінальне право у стані кризи?» ґрунтовно доводить неспроможність чинного законодавства

забезпечити додержання та реалізацію загальних принципів, що складають основи кримінального права.

Система призначення покарань, діюча на засадах, закріплених у Кримінальному кодексі України, на жаль, також не в змозі протистояти сучасним суспільно-політичним реаліям, які заважають обґрунтованому та справедливому застосуванню кримінальних покарань. Одним із чинників, що негативно впливає на обстановку в цій сфері, є надвисокий рівень корупції, у тому числі у гілці судової влади.

Недоліки системи вітчизняного кримінального права звичайно є суттєвими, проте не настільки, щоб піддаватися волюнтаристським закликам про відмову від існуючих правових традицій та безоглядно копіювати іноземні правові інститути. Прикладом такого самоцільного запозичення є пропозиції про встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Відповідальність колективних суб'єктів суперечить вітчизняній кримінально-правовій доктрині та загалом є сумнівною з позицій значної кількості іноземних науковців. Досить сміливі думки були висказані в літературі стосовно реформування системи призначення покарань у вітчизняному кримінальному праві. Зокрема, висловлювалися ідеї створення спеціалізованого органу судової влади за прикладом Федеральної комісії з призначення покарань США [2; 3-4]. Проте негативним наслідком переходу до такої моделі призначення кримінальних покарань безумовно стане надмірна формалізація процесу застосування кримінально-правових санкцій, що привнесе більше негативу, ніж раціональності. Якщо навіть підтримувати позицію про доцільність створення спеціалізованого органу влади із узагальнення досвіду та регулювання призначення покарання, то де-факто Пленум Верховного Суду України саме і є таким органом, тому у створенні будь-якого іншого немає потреби. Тому може йтися лише про збільшення його ролі у формуванні практики застосування кримінальних покарань.

Але все ж таки теорією та практикою американського права був набутий величезний досвід у досліджуваній сфері, виважене використання якого спроможне якісно модифікувати окремі інститути вітчизняного кримінального права. На наш погляд, спочатку необхідно звернутися до характеристики стану його окремих елементів. Так, системі призначення покарання, яка склалася в чинному кримінальному законодавстві України, притаманний поміркований ступінь формалізації. По-перше, судова дискреція безумовно обмежена межами санкцій, які взагалі не можуть бути перевищені при призначенні покарання, крім випадків, безпосередньо передбачених законом. По-друге, із внесенням до Кодексу змін та доповнень у квітні 2008 року, були встановлені окремі правила призначення покарань – ч. 2 ст. 68 та ст. 69-1. Крім того, формальні елементи в тексті закону містилися і раніше, зокрема це частини 2 ст.ст. 70 та 71 – у випадках призначення покарань за сукупністю злочинів та вироків.

Спрямованість покарання на досягнення визначених цілей безпосередньо характеризує саму його сутність. Відповідно до ч. 2 ст. 50 Кримінального

кодексу України, цілями покарання є саме кара за вчинення злочину, виправлення винного, а також запобігання вчиненню злочинів у майбутньому.

Що стосується такої мети покарання, як виправлення, то, на жаль, необхідно констатувати її суто декларативний характер, який не знаходить відображення у реальності. Види покарань, встановлені у ст. 51 Кримінального кодексу, не можуть забезпечити необхідний реабілітаційний вплив на засудженого. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року також передбачав за мету перевиховання особи, проте в подальшому від такої мети покарання кримінально-правова доктрина відмовилася. На те були підстави: нерозумно вважати можливим перевиховання людини із сформованим світовідчуттям, якщо ступінь її десоціалізації є суттєвим.

На жаль, в існуючих умовах вітчизняної кримінально-виконавчої системи виправлення засуджених також неможливо. На практиці «виправлення» начебто є реальністю лише у випадках, коли особа вчинила злочин у результаті збігу обставин і фактично є випадковим злочинцем, тому факту негативної оцінки її діяння з боку суспільства вже було достатньо для відмови від припущення злочинної поведінки в майбутньому. У будь-яких інших випадках мають бути реалізовані реабілітаційні програми, під час участі в яких засуджені отримують психологічну допомогу, необхідну професійно-технічну чи іншу освіту, і головне – на момент звільнення із пенітенціарного закладу вони будуть забезпечені житлом та роботою. Інакше усі зусилля в даній сфері виявляться марними.

Кримінально-правова доктрина США вважає захист суспільства від потенційної небезпеки однією із основних цілей кримінального покарання. Але ж у вітчизняному кримінальному праві ця мета не знайшла свого відображення – чи є вона насправді актуальною?

Захист суспільства є відносним поняттям, яке може розумітися як досить широко, так і в вузькому сенсі. Широке розуміння заходів соціального захисту навіть припускає можливість застосування певних обмежень кримінально-правового характеру до осіб, які ще не скоїли злочин, але своєю антисоціальною поведінкою демонструють виникнення умислу. Вузькому контексті йдеться лише про ізоляцію від суспільства небезпечних злочинців, які раніше неодноразово скоювали тяжкі насильницькі злочини. Питання кримінально-правових заходів безпеки дедалі більше привертає до себе увагу вітчизняних науковців. Зокрема, цій проблематиці було присвячено дисертаційне дослідження І. Горбачової [3; 4-5]. Застосування заходів безпеки передбачено кримінальним законодавством багатьох країни, проте імплементація такого досвіду у вітчизняне право викликає забагато питань, які мають спочатку бути вирішені.

Не можна не погодитися з концепцією зіставлення вагомості об'єктів кримінально-правової охорони, покладеною в основу кримінально-правової доктрини США. Американське право вважає саме насильницькі злочини проти особи найбільш небезпечними та найсуворіше караними. Це відповідає і конституційному декларуванню життя та здоров'я особи як найвищих соціальних цінностей у вітчизняному праві. На жаль, кримінальне законодавство України в реальності не спрямоване на захист цих цінностей, а частіше обслуговує інші

завдання, обумовлені політичною та соціально-економічною нестабільністю у державі.

За певних обставин мета захисту від небезпечних злочинців конкурує із принципом справедливості, тому ідеї забезпечення безпеки суспільства заходами кримінальної відповідальності завжди мають реалізовуватися в законодавстві максимально обачно. Спрямування покарання в цьому напрямі дозволяє суттєво зменшити рівень насильницької рецидивної злочинності, що доведено дослідженнями судової статистики США. Сучасна криминологія, хоча й наголошує на неможливості прогнозування поведінки особи у майбутньому, проте свідчить, що рівень рецидиву насильницьких злочинів є надвисоким. З одного боку, можна пропонувати як панацею суто «американський» спосіб кримінально-правового захисту суспільства, який знайшов своє відображення у «Правилі трьох помилок» – нормах кримінального закону, що дозволяють призначити довічне позбавлення волі за будь-який умисний злочин, вчинений втретє. Але ж право США має значно більш ефективні механізми, які не пов'язані із надмірним застосуванням кримінально-правової репресії та забезпечують призначення справедливого покарання. На нашу думку, до них слід віднести окремі критерії, які враховуються при призначенні покарання, та додаткові заходи, які реалізуються на стадії застосування кримінально-правових санкцій. Проте їх дослідження набуває значно більшої цінності за умов проведення порівняльного аналізу із відповідними елементами системи призначення покарань у кримінальному праві України.

Так, привертають до себе увагу загальні засади призначення покарання, передбачені ст. 65 Кримінального кодексу України. У пунктах 1 та 2 першої частини цієї статті йдеться про визначення покарання у межах кримінально-правових санкцій, з обов'язковим застосуванням положень Загальної частини Кодексу. Але положення, наведені далі у тексті, на нашу думку, не повною мірою відображають критерії, які б було доцільно враховувати. Ступінь небезпеки вчиненого діяння, характеристика особи винного, наявність пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин безперечно є визначальними для правильного застосування кримінально-правової санкції, але ж немає жодної вказівки про те, як саме визначати ступінь небезпеки злочину, а також яким чином має оцінюватись попередня кримінальна активність винного. Невизначеність цих критеріїв сприяє проявам зловживання повноваженнями з боку суддів, надаючи їм можливість на свій розсуд оцінювати небезпеку особи злочинця, та її співвідношення із ступнем винності у вчиненні злочину.

З урахуванням досвіду призначення кримінальних покарань у США, необхідно зауважити на ключовому значенні характеристики попередньої злочинної діяльності особи для визначення кримінального покарання. Саме цей фактор покладений в основу формалізації системи кримінально-правових санкцій на федеральному рівні, а також посідає провідне місце у відповідних кримінально-правових системах штатів. На нашу думку, характеристика особи винного саме є тим критерієм, за яким було би доцільно провести часткову формалізацію системи призначення покарання у кримінальному праві України. Таким чином,

були би створені певні правила призначення покарання, завдяки яким були би упорядковані підходи щодо оцінки характеристики особи винного, а також більш ефективно реалізовувалися цілі покарань.

Кримінально-правова доктрина США розглядає факт наявності засуджень за вчинення злочинів у минулому передусім з позицій посилення репресії та обходить стороною питання про пом'якшення покарання у разі скоєння злочину уперше. Застосування такого подвійного стандарту, звичайно, не є виправданим.

На наш погляд, у разі відсутності обставин, що підвищують суспільну небезпеку вчиненого злочину, покарання за вчинений вперше злочин має дорівнювати мінімального розміру, передбаченого санкцією кримінально-правової норми. Суворіше покарання у межах санкції раціонально призначати лише у разі наявності обставин, передбачених законом як обтяжуючі покарання. З іншого боку, адекватною реакцією на вчинення рецидиву злочинної поведінки має бути призначення покарання на рівні максимальної межі санкції, яке може бути декілька знижено за умов наявності пом'якшуючих обставин. Таким чином, у кримінальне законодавство України може бути впроваджений досить простий механізм, який забезпечить помірковану формалізацію призначення покарання за критерієм активності кримінальної поведінки особи.

Також декілька з іншого боку можна подивитися на роль інституту судимості у забезпеченні оптимального функціонування системи призначення покарання. За кримінальним законодавством України строки погашення судимості складають від одного до восьми років. Судимість, як правовий стан, зумовлює обмеження певних прав особи, а також впливає на підвищення покарання у разі вчинення рецидиву злочину. У свою чергу, законодавству США не відоме поняття судимості як правового стану. Юридичне значення має лише факт засудження особи у минулому, якщо не сплинув встановлений законом строк давності. Такі терміни в середньому складають 10 років у разі вчинення тяжкого злочину, та 5 – у разі скоєння іншого. Крім того, у деяких штатах, наприклад у Алясці, законодавство передбачає обов'язкове застосування пробації після відбуття покарання за вчинення тяжкого злочину, при цьому термін пробації може сягати 10–25 років.

На наш погляд, тривалі строки давності врахування попередніх засуджень є виправданими: вони мають додатковий запобіжний ефект, проте жодним чином не визначають додаткових обмежень прав особи, тим самим сприяючи забезпеченню захисту суспільства від потенційної небезпеки у майбутньому, а також зниженню рецидивної злочинності, особливо у сфері вчинення насильницьких злочинів.

Виправний вплив альтернативних видів покарань може бути підвищений у разі їх призначення разом із відстроченим покаранням у виді позбавленням волі. Таке покарання має надзвичайно високий превентивний вплив та задовольняє з позицій економічного застосування заходів кримінальної репресії. У кримінальному праві США інститут відстрочених покарань відіграє одну із ключових ролей у процесі посилення ефективності застосування заходів кримінально-правового

впливу. Обмеження та застереження, створювані альтернативними видами покарання часто можуть виявитися недостатніми, що легко компенсується за умов наявності для засудженого перспективи потрапити за ґрати. З позицій вітчизняного законодавства це можна було би назвати поєднанням покарання із обмеженнями, передбаченими ст. 75 Кримінального кодексу України. На жаль, закон не передбачає такої опції призначення покарання, адже її існування було би доречним.

Підводячи підсумок, слід ще раз наголосити на особливому значенні результатів порівняльних наукових досліджень для обрання раціональних напрямів подальшого розвитку вітчизняного кримінального законодавства. Досвід, набутий у США науковцями та практиками, є яскравим прикладом пошуку оптимальних юридичних конструкцій шляхом спроб і помилок, що надає можливість уникнути останніх та скористатися його найкращими набутками.

Література

1. Хавронюк М.І. Цілі та напрямки гуманізації кримінального законодавства України відповідно до Європейських стандартів // Вісник центру суддівських студій. – 2006. – № 9.
2. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2006.
3. Горбачова І.М. Заходи безпеки у кримінальному праві: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Одеса 2008.

Анотація

Полянський Є.Ю. Деякі питання удосконалення вітчизняного кримінального законодавства. – Стаття.

У статті висвітлюється питання використання деяких кримінально-правових інститутів США у процесі подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність. Висвітлюються наявні недоліки чинного кримінального законодавства України та пропонуються шляхи їх подолання.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінально-правові інститути США, кримінальне покарання.

Summary

Polyanskuy E.J. Some questions of improvement of home criminal legislation. – Article.

Certain US criminal institutions implementation into criminal law of Ukraine is being considered in the article. Existing disadvantages of valid Ukrainian criminal legislation are reviewed, the ways of their overcoming are proposed.

Key words: criminal law, penal institutions of the United States, criminal penalties